



ԲԵՐՈՅՆԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏՆԿԱՆ

Ի. ՅԱՐԻ 1906

Տարւեկա՛մ 10 ֆր. ոսկի — 4 ռբ. :
 Հնգամսեա՛յ 6 ֆր. ոսկի — 2 ռբ. 50 կ. :
 Մեկ թիւ Կարժե՛ 1 ֆր. — 50 կ. :

Թիւ 3 ՄԱՐՑ

ԱՐՄԱՐԱՄԵՍԵՆ

ՀՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

ՅԱՐԵՏՈՒ ՀՍԵՐԷՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ



Ե՛տ կտոր մը չէ, բայց այլեւայլ տեսակիտով Հետաքրքրական փոքրիկ արձանագրութիւն մը՝ Հայերէն լեզուաւ ասորատառ, որ հրատարակուի Տամար խաւրուած է մեզի։ Առաքիչը (Գեր. Հ. Գ. Գալմիմ) նոյնը խնդրած եւ ստացած է Մերտինի (Մամպտոյ) Գեր. Յուսիկ Արեւիկ. Կիւլանէ, որ արձանագրութեան պատճենին եւ ընթերցման հետ՝ կը հաղորդէ նաեւ կարեւոր տեղեկութիւններ։ Արձանագրութիւնը կը գնենք հոս նոյնութեամբ, ինչպէս նաեւ յիշեալ տեղեկութիւններ պարունակող գրութիւնը (նամակը), եւ յետոյ կը յաւելունք մեր կողմանէ քանի մը գիտաբանութիւններ։

Արձանագրութեան մասին գրուած նամակը հետեւեալն է։ «Կը ներփակեմ Մարտինոյ եկեղեցւոյ շինութեան թուականը, ասորի տառիւ հայ լեզուաւ, զոր օրինակել տուի. վասն զի լուսանկարիչ մեր քաղաքը չի գտնուիր։ Բոլորն յետոյսը նշանակեցի ընթերցումը։ Այս թուականը գրած է մագաղաթի վրայ թագապագեան Յովակիմ՝ Արքեպիսկոպոսը, եկեղեցին ծնւեալ տան պատին մէջ գտնուած քարէն օրինակելով, յափճեառն 1791, ԱՅՂ քարն ո՛ւր է, մինչեւ հիմայ յայտնի չեղաւ։ Հնար է՝ «ծնիփ տակ», Վերջնա ստոյգ է, ինչպէս կ'ըսուի, քրիստոնէութեան թշնամաց ձեռքէն պահելու համար։»

«Եովակիմ թագապագեան Մամպտոյ արքեպիսկոպոս է 1788 — 1836 († 23 Նոյ. 1836)։ Ս. Գէորգ եկեղեցին այժմ հայ կաթողիկոսեան թաղութեան եկեղեցին է։ Բայց այն տանն Ատրինբըրը քրիստոնէական թուականը կը գործածէին։ Միւս կողմանէ մեր լատինոգրութեան գիւնարին մէջ ի Կ. Պոլս. պահուած Մելքոն թաւապատեան հայ կաթող. առաքին Եպիսկոպոսին Վարդուց մը, գրուած անցեալ դարուն մէջ, (այս Եպիսկոպոսն 1707 — 1716 Հոյկու էր Մամպտոյ կաթ. Հայոց) կը յիշուի թէ այս Եպիսկոպոսն Հայոց գլխաւոր եկեղեցին «Ս. Գր. Լուսաօրիչ» ձեռքերէնն առաւ, եւ անուրը գրաւ «Ս. Գէորգ»։

Ահա արձանագրութեան պատճենը.

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԵՐԵՎԱՆԻ ԿՈՄՍՈՒՆԻՍԿԱՆ ԵՐԵՎԱՆԻ ԵՐԵՎԱՆԻ

Պատճենին Յետսկոգով գրուած է տեղեկու-
թիւնս՝

“Թուական Հիմութեան Եկեղեցւոյն Մար-
տինոյ, Ասորի տառիւ Հայկական լեզուաւ, որ
ընթերցեալ լինի այսպէս:

Երնեցաւ տուն տեառն յանուն
Սուրբ Կեկեղեցիի Ջորաւարի
յամի տեառն 450:

“Այս թուականը օրինակուեցաւ մագա-
ղաթեայ թղթին որ Կիւսնը կը պահուի, որ
օրինակեալ է քարէն, յամի Յետսկո 1791:”

Հայ-ասորական յիշատակարանները, որ
ցայժմ ծանօթացած են, շատ չեն. վասն զի
տակաւին օրեւէ Հիմական իւզգարկութիւն
եղած է՝ յատուկ այսպիսի նպատակաւ մը: Այս
կողմանէ գնահատելի է ամէն նոր յիշատակա-
րան, որչափ ալ դոյնը ըլլայ յինքեան: Դերկայ
արձանագիրս, եկեղեցւոյ մը շինութեան քարը,
մինչեւ անգամ շատ թանկագին կ'ըլլար, եթէ
ներքի ըլլար բառական առնուլ թուականը:
“Յամի Տեառն 450, — (թուները գրուած
են ասորի տառերով, —) եթէ ստուգուի քրիս-
տոնէական թուական ըլլար, կը նշանակէր շատ
մեծ հնութիւն մը, մեր նորածագ գրականու-
թեան առաջին կիսադարէն, ուստի այնպիսի
ժամանակէ մը՝ որ կրնայինք նոյն մագորդ Հա-
մարի նախամարտական շրջաններէ ու գրչական
սովորութիւնէն: Սակայն այսպիսի հնութեան մը
կամ “450” թուականին նոյն իմաստով առ-
նելուն դէմ կան շատ դժուարութիւններ:
Գլխաւոր դժուարութեանց մին նշանակուած է
արդէն վերը յիշուած նամակին մէջ՝ “Այն
ստան Ասորիները քրիստոնէական թուական կը
գործածէին:” Խնդիր չկայ որ բուն Ասորի մը
նոյն թուականը Ե. դարու կիսուն այն իմաստով
չէր գրեր, այլ անշուշտ տարիթիւր կը նշանա-
կէր իւր ազգային թուականաւը. (որ 450 Յ. Բ.
տարւոյն համար էր 761/2 Մեկեղեւ.) Բացաստի

այնպիսի հնութեան մը համար քննելի կը մնան
տակաւին շատ մը խնդրական կէտեր: Քարը (որ
դժուարեալ աշխատք մըն էր չկայ), ազուցուած
էր՝ ինչպէս կը վկայուի, 1791ին Մարտինի եկե-
ղեցւոյն պատին մէջ: Արդ ի՞նչ հնութիւն ունի
նոյն եկեղեցին առհասարակ: Այս կէտը մեզի
ծանօթ է: Բայց չենք կրնար ենթադրել թէ
Ե. դարէն մնացած շինութիւն մ'ըլլայ: Ի հարկէ
քարը կրնար ի վերջոյ հնագոյն շինութեան մ'ըլ-
լալ, որուն կործանմանէն ետքն ալ կրնար պա-
հուած եւ ազուցուած ըլլալ նորագոյն նաեւ ուրիշ
չենք մ'առնուած ըլլալ: Այսպիսի դեպքեր
ցանցառ չեն, ինչպէս հանրածանօթ է, բոլոր
արեւելից մէջ, ուր արդէն ամէն հին աւերակ
սիրուած միջերանց մը կը համարուի շինու-
ածնիւթի կամ ատաղձի բոլոր շրջակայից հա-
մար, դժուարեալ տեսել ցայտօր: Թե՛ ի հարկէ
այսպէս եղած ըլլայ նաեւ արձանագրութեան
քարը, կամ թէ բուն ինչ ծագում ունեցած,
կէտ մըն է՝ զոր մենք հեռուէն չենք կրնար
վճռել: Միւս կողմանէ այս եւ նման կէտերը
պարզուելու են՝ նախ քան քարին այնպիսի եւ
նոյն իսկ միջուոր հնութիւն մ'ընծայելու:

Միւս գրուի դարձեալ հետեւեալ կէտին:
Թուականը գրուած է ասորի տառերով, որոնք
ստուգուի “450, կը նշանակեն: Բայց քանի որ
բովանդակ արձանագրութիւնը հայերէն է,
ընական է որ ասորի տառաթուներն ալ պարզա-
պէս ներկայացուցիչ ըլլան կամ փոխարինու-
թիւն հայ տառաթուներու: Ըստ այսմ “յամի
Տեառն 450, ըլլալու է “յամի Տեառն 500:”,
Այսպէս՝ խնդիր տարբեր երեւոյթ մը կ'առնուի,
եթէ “ԿԵՐ”, հայ թուականը կը բացատրէ
(= 1001 Յ. Բ.) որով տակաւին պատկանելի
հնութիւն մը կ'ունենայ եկեղեցին, կամ աւելի
ճիշդ՝ քարը ի հարկէ կրնայ առարկուիլ “յամի
տեառն”, բացատրութեան անյատուկ ըլլալը՝
հայ թուականը նշանակելու: Սակայն մնացորդ
կ'ընենք որ նման բացատրութիւններ ուրիշ
տեղեր ալ չեն պակսիր: Եւ բաւէ յիշել ԱՅ-

տոնեան Մեծ. Հարց մատենագրանի ծանօթ աւետարանը, գրուած «Նժեթ թուականութեան Տեառն մերոյ», որուն նշնպէս ամենէն լուսագոյն մեկնութիւնը կ'երեւայ Հայ թուականութիւն մ'ըլլալը: (Այս խնդրոյ մասին Տմն. մեր «Անիակի մը Հայ Տնագրութեան վրայ», Վիեննա 1898, էջ 181—8, եւ այլուր): Այսու հանդերձ մեզք չենք ուզեր ասով անպատճառ պնդել թէ ասորատառ արձանագրութեան թուականը Հայոց թուականն ըլլայ, ուստի 1001էն: Վասն զի մեզի աւելի ալ նորագոյն կ'երեւայ նշնը:

Մատգրութեան առնուելու ծանրակշիռ կէտ մըն է վերը գրուած նամակին վերջին տեղեկութիւնը, ըստ այնմ՝ Մեւլքն եպ. Թաւադասեան (1707—1716) Հայ կաթ. հասարակութեան համար կ'առնու եկեղեցին, որ յառաջ կը կոչուէր (կամ նուիրուած էր յանուն) «Ս. Գր. Լուսաւորիչ»: Եւ ինքն էր որ այնուհետեւ նոյն գրաւ եկեղեցոյն «Ս. Գեորգ»: Արդ Բնպէս կ'ըլլայ որ — քանի որ նախ «Ս. Գր. Լուսաւորիչ», էր անունը, — արձանագրութեան մէջ եկեղեցին կը կոչուի բացօթոջ՝ «Սուրբ Գեորգիոս Ջորապար», եթէ հնագոյն դարերէն ինքեան ըլլար արձանագիրը: Այս պարագան պէտք ունի լուսաւորութեան: Յիշեան անկարելի չէ մտածել թէ քարը գրուած ըլլայ ուղղակի Թաւադասեան եպիսկոպոսի օրով (1707—16): Երբ եկեղեցին Ս. Գեորգըյն նուիրուեցաւ: Մանաւանդ թէ խստիւ խօսելով՝ կարելի է միայն այսպէս մեկնել, եթէ այլուստ չցուցուի թէ քարը կամ նախնաբար ուրիշ չէնք մըն էր, կամ թէ թերեւս եկեղեցին նախնապէս «Ս. Գեորգ», էր եւ յետոյ (որեւէ առթիւ նոր շէնութեան, նորոգութեան են) կոչուեցաւ «Ս. Գր. Լուսաւորիչ»: Այս լուսաւորութիւնը կրնայ տալ միայն եկեղեցոյն պատմութիւնը, որ մեզի անծանօթ է:

Նոր ժամանակներու յայտարար է վերջապէս նաեւ արձանագրութեան ուղղագրութիւնը: Ի հարկէ երբ ասորի ստուերով հայերէն գրել պէտք կ'ըլլայ, չենք կրնար շատ խտապահանջ ըլլալ: Գեղեցիկ օրինակ մըն է այսպէս Մարգոլիութ գիտնոյն ծանօթացուցած Հայ-ասորատառ բառգիրքը (տես D. S. Margoliouth, The Syro-Armenian dialect: JRAS, 1898, p. 83 ff, տես ՀԱ, 1899, էջ 22—23) որուն գրիչը բաւական խառնակ գրութիւն մը ստեղծած (կամ ընդունած) է՝ իւր գաւառական

Հայերէնը գրելու համար: Սակայն նաեւ այն գրութիւնը բացօթոջ կը վկայէ թէ նորագոյն է, ոչ թէ հնութենէ թնայած. (ձեռագիրը գրուած է 1657—60ին, գործը՝ իւր ծեծ—ԺԶ դարէն, կամ շատ շա՛րք՝ քիչ մ'աւելի կանխիկ): Այս տեղ փոքրիկ արձանագրութեան մը մէջ, ուր բաց ասորի ասորի լեզուին եւ այբուբենին անծանօթ միակ հնչում մը կայ («չինեցաւ»), տեղի չկար այնպիսի խառնակութեան եւ գոժաւրին փոխադրական ռնջ մը: Եւ սակայն հասաւելի ալ քաջի կը զարնէ որ հայերէնը նորագոյն արեւմտեան հնչմամբ գրուած է: Այսպէս «տուն» կը հնչուի dūn (ասոր. ասորով) եւ նշնպէս «տեառն» երկու անգամ ալ կը գրուի dʿarn (նշնպէս չ): Ե դարու համար անհնար է դարձաւ «յանուն», եւ «յամի» բառերուն ուղղագրութիւնը hānūn (ասոր. օ) եւ hāmī (նշնպէս): Թէ մեր նախնիք ասորի բառերն ու անունները գրած ատեն յ երբ կը գործածէին, ծանօթ է եւ պէտք չունինք երկար բացատրելու: Նը բաւէ ըսել որ օ երբեք չէր կրնար յ գրին տեղը գրուիլ հնոց ատեն: Մնացեալն նշանակները որ ւ տառն երկու տեղ («չինեցաւ», եւ «զօրաւար»), փոխադրութեան է ասոր. օ, որ նշնպէս աւելի նորագոյն հնչման համեմատ է: Իսկ միակ Հայ տառն որ ասորի այբուբենին կը պակսի, այսինքն ց («չինեցաւ»), նշանակուած է տառերու բաղադրութեամբ յ. (որ կը յիշեցընէ եւրոպական ուղղագրութիւնը է): Ասորահայ բառգիրքն անգամ ասոր տեղը կը գրէր օ, զանազանելով կիտագրութեամբ: Թողունք միւս կէտերը:

Ի վերջոյ մեր համոզումն է. Արձանագրութիւնս յամենայն դէպք չէ եւ դարէն. (ուստի «յամի տեառն ՆԻ», բաւական պէտք չէ առնուլ) Դժուարաւ նոյն իսկ ԺԱ դարուն սկզբն ըլլայ («ՆԻ», Հայոց) թէեւ թերեւս կարելի էր: Եթէ այլապէս չապացուցուի՝ կարծենք Թաւադասեան եպ. գրել առած պիտի ըլլայ, երբ եկեղեցին «Ս. Գեորգ», անուանուեցաւ. ուստի 1707—16 ամիսներէն ըլլալու է:

Հ. Յ. Տ.

